

УДК 340.5

DOI <https://doi.org/10.24144/2307-3322.2025.89.1.7>

ПРИНЦИПИ ПРАВА ЄВРОПИ: ТЕОРЕТИКО-ІСТОРИЧНИЙ АСПЕКТ

Задорожний Ю.А.,
*кандидат юридичних наук, доцент,
доцент кафедри конституційного та адміністративного права
Національного транспортного університету
ORCID: 0000-0002-7704-5093*

Задорожний Ю.А. Принципи права Європи: теоретико-історичний аспект.

У статті досліджуються історичні витoki та розвиток основоположних принципів європейського права, що мають римсько-правове походження. Актуальність теми підкріплюється тим, що римські правові принципи досі залишаються фундаментом європейської правової традиції та правової системи України, а їх впровадження є необхідною умовою успішної євроінтеграції й сталого розвитку вітчизняного правопорядку.

Здійснено аналіз впливу римського права на формування загальних засад романо-германської правової сім'ї, рецепції цих принципів у Середньовіччі та їх закріплення у кодифікаціях Нового часу. Рецепція римського права в Європі зумовила формування спільної основи для континентальних правових систем. Романо-германська правова сім'я характеризується єдністю базових понять і принципів, значною мірою запозичених із римського приватного та публічного права. В результаті, до XIX ст. більшість засад, вироблених римським правом, були інтегровані в національні правові системи європейських держав. Романсько-правова спадщина, закріплена у кодифікаціях, забезпечила спільність базових принципів у країнах континентальної Європи.

Підкреслено актуальність римських правових принципів для сучасної європейської правової традиції та правової системи України в умовах євроінтеграції. В Конституції України вже закріплено верховенство права (ст. 8), а принципи рівності, свободи, справедливості визначені як основоположні для розбудови правової держави. Європейський вибір України, зафіксований у стратегічних документах і поправках до Конституції, передбачає глибоку гармонізацію національного законодавства з правом ЄС. Це вимагає не тільки імплементації норм *acquis communautaire*, а й засвоєння спільних принципів, що панують у європейській традиції. На практиці верховенство права слугує критерієм оцінки реформ (судової, антикорупційної тощо) під час виконання Угоди про асоціацію з ЄС. Зроблено висновок, що правова гармонізація на основі спільних принципів сприяє стабільності та передбачуваності правовідносин.

Ключові слова: римське право, принципи права, романо-германська правова сім'я, європейське право, рецепція.

Zadorozhny Yu.A. Principles of European Law: theoretical and historical.

The article examines the historical origins and development of the fundamental principles of European law, which have Roman law origins. The relevance of the topic is reinforced by the fact that Roman law principles still remain the foundation of the European legal tradition and the legal system of Ukraine, and their implementation is a necessary condition for successful European integration and sustainable development of the domestic legal order.

The analysis of the influence of Roman law on the formation of the general principles of the Romano-Germanic legal family, the reception of these principles in the Middle Ages and their consolidation in the codifications of the Modern Age has been carried out. The reception of Roman law in Europe led to the formation of a common basis for continental legal systems. The Romano-Germanic legal family is characterized by the unity of basic concepts and principles, largely borrowed from Roman private and public law. As a result, by the 19th century, most of the principles developed by Roman law were integrated into the national legal systems of European states. The Romano-legal heritage, consolidated

in the codifications, ensured the commonality of basic principles in the countries of continental Europe.

The relevance of Roman legal principles for the modern European legal tradition and the legal system of Ukraine in the context of European integration is emphasized. The Constitution of Ukraine already enshrines the rule of law (Article 8), and the principles of equality, freedom, and justice are defined as fundamental for building a legal state. Ukraine's European choice, recorded in strategic documents and amendments to the Constitution, provides for a deep harmonization of national legislation with EU law. This requires not only the implementation of the *acquis communautaire* norms, but also the assimilation of common principles prevailing in the European tradition. In practice, the rule of law serves as a criterion for assessing reforms (judicial, anti-corruption, etc.) during the implementation of the Association Agreement with the EU. It is concluded that legal harmonization based on common principles contributes to the stability and predictability of legal relations.

Key words: Roman law, principles of law, Romano-Germanic legal family, European law, reception.

Постановка проблеми. Принципи права – це фундаментальні керівні ідеї та засади, що визначають зміст і спрямованість правового регулювання. В сучасних умовах трансформації правової системи України та її поступу до європейської інтеграції питання принципів європейського права набуває особливої актуальності. Європейська правова традиція історично сформувалася на основі спільних принципів, успадкованих значною мірою від римського права. Тому дослідження їх генези та змісту є важливим для розуміння напрямів гармонізації національного законодавства з правом ЄС і забезпечення верховенства права та справедливості у вітчизняній правовій системі. Проблема полягає у тому, щоб простежити історико-теоретичні основи формування принципів права Європи та з'ясувати їх роль у сучасному правопорядку, зокрема в умовах реформування права України під впливом євроінтеграційних процесів.

Мета дослідження полягає у комплексному аналізі становлення і розвитку принципів права Європи крізь призму римсько-правової традиції, а також визначенні ролі цих принципів у сучасній правовій системі України. Задля досягнення цієї мети у статті поставлено такі завдання: висвітлити теоретико-історичні основи формування європейських правових принципів (передусім з часів римського права); охарактеризувати зміст і значення основних із цих принципів – верховенства права, юридичної рівності, добросовісності, справедливості, обов'язковості договорів (*pacta sunt servanda*) тощо; показати вплив римського права на правові системи романо-германської правової сім'ї; підкреслити значення зазначених принципів в контексті євроінтеграційного курсу України.

Стан опрацювання проблематики. Різні аспекти поняття та системи принципів права були предметом дослідження як вітчизняних, так і зарубіжних науковців. Зокрема, загальнотеоретичні засади принципів права аналізувалися у працях Р. Давида, Г.Дж. Бермана, А.М. Колодія, С.П. Головатого та інших. У цих дослідженнях основна увага зосереджувалася на змісті та класифікації сучасних принципів права, натомість питання їхніх історичних витоків і формування в континентальній правовій традиції лишалося поза основним фокусом. А.М. Колодій у монографії «Принципи права України» розробив понятійний апарат та систему принципів національного права, С.П. Головатий дослідив еволюцію ідеї верховенства права від доктринального рівня до закріплення в законодавстві, а Г.Дж. Берман у праці «Право і революція» простежив формування західної правової традиції та вплив релігійно-культурних чинників на правові принципи. Окремі дослідники приділяли увагу класифікації та особливостям принципів права Європейського Союзу [1, 2, 3.]. Втім, недостатньо висвітленими залишаються саме історико-правові джерела європейських принципів права, пов'язані з рецепцією римського права, що і зумовлює потребу в даному дослідженні.

Виклад основного матеріалу. Формування та розвиток основоположних принципів права в країнах романо-германської правової сім'ї нерозривно пов'язані з впливом римського права.

Античне римське право заклало міцний фундамент багатьох сучасних правових інститутів і норм. Саме в римському праві зародилися базові ідеї, що згодом еволюціонували в загальні принципи європейського права. Римські юристи розглядали право як *ars boni et aequi* – «мистецтво добра і справедливості», підкреслюючи етичну основу правових норм [4, с. 275]. У Римі сформувалися уявлення про *верховенство права* (панування закону) – принцип, за яким закон має найвищу силу і є обов'язковим для всіх, забезпечуючи рівність усіх перед ним та справедливий розгляд кожної справи.

Виник також принцип *юридичної рівності*, що передбачав однаковий правовий статус римських громадян перед законом. Хоча спочатку він поширювався лише на громадян Риму, забезпечуючи їм привілейований статус, з часом його сфера дії розширилася (зокрема після едикту імператора Антоніна 212 р. н.е., який надав римське громадянство всім вільним жителям імперії) [5, с. 117]. Юридична рівність у римському праві стала запорукою стабільності правопорядку, оскільки гарантувала передбачуваність і зрозумілість правовідносин.

Не менш важливим був принцип *справедливості*, тісно пов'язаний з поняттям *aequitas* (рівність, справедливість) та *bona fides* (добросовісність). Римське право вимагало добросовісної поведінки сторін у правовідносинах, особливо у договорах, і прагнуло досягти балансу між приватними інтересами і публічним благом. Римські юристи визначали принцип доброї совісті (*bona fides*) першим і визначальним з-поміж інших. Якщо принцип *bona fides* початково був порушений, то ставилася під сумнів і правомірність відносин, що витікали з цієї ситуації. Чому? Тому що за правилами римського права: «Нічого законного не витікало з незаконного». До прикладу, якщо майно (будинок, картина, скульптура та ін.) початково було придбане неправомірно (як-от: крадене, підроблене і т. д.), то всі решта правочини (купівля-продаж, дарування і т. д.), пов'язані з цим майном, визнавалися неправомірними. [6, с. 24].

Ідея справедливості як рівної міри для всіх пронизує римську правову доктрину і лежить в основі сучасного розуміння верховенства права. Також у римському приватному праві сформувався принцип *pacta sunt servanda* («договори повинні виконуватися»), який відображав обов'язковість добровільно прийнятих зобов'язань. Цей принцип забезпечував стабільність та довіру у майнових відносинах, ставши наріжним каменем договірного права. У подальшому саме *pacta sunt servanda* перетворився на універсальний принцип, успадкований європейськими правовими системами: від середньовічного канонічного права до сучасного міжнародного права, де він закріплений, зокрема, у Віденській конвенції про право міжнародних договорів 1969 р. [7, с. 181].

Після падіння Західної Римської імперії римське право продовжувало впливати на європейську правову культуру через звичаї та кодифікації варварських королівств, а згодом – через діяльність середньовічних юристів. У XI–XII ст. в Європі відбулася так звана *рецепція римського права* – відродження інтересу до Кодексу Юстиніана та інших римських джерел, які почали вивчати в університетах (передусім у Болоньї). Юристи-гlossenісти, коментуючи тексти *Corpus iuris civilis*, систематизували норми і виокремлювали загальні правові положення.

У процесі схоластичного осмислення римських текстів було сформульовано низку принципів, що лягли в основу середньовічного права. Зокрема, середньовічні каноністи й цивілісти перейняли римську ідею верховенства закону (яка в християнському світогляді поєднувалася з верховенством божественного закону), принцип рівності (хоч і обмеженої станами), а також розвинули доктрину справедливості, доповнивши її християнською етикою. Римські правові афоризми і максими (як-от «Нехай буде вислухана і інша сторона» – про право на захист, «Немає злочину без закону» – про законність покарання) стали частиною правосвідомості Європи. Таким чином, у середні віки відбулося адаптування і інтегрування римських принципів у західні правові системи. Цей процес рецепції забезпечив наступність розвитку права: римсько-правові ідеї продовжили жити в праві середньовічної Європи, зокрема у вигляді *ius commune* – загального права, викладеного в університетських курсах.

У період Нового часу (XVII–XVIII ст.) природно-правова думка переосмислила традиційні засади права, надаючи їм універсального значення. Філософи-правники епохи Просвітництва (Г. Гроцій, Ш. Монтеск'є, Дж. Локк та ін.) проголосили ідеї суспільного договору, невідчужуваних прав людини і панування закону, що перегукувалися з римськими витоками. Ці ідеї невдовзі знайшли відображення в перших буржуазних конституціях та цивільних кодексах Європи. Найбільшого вираження принципи права набули у класичних кодифікаціях континентальної Європи. Французький Цивільний кодекс 1804 року (Кодекс Наполеона) законодавчо закріпив рівність всіх громадян перед законом, свободу особи та свободу договорів у межах закону, а також проголосив незворотність дії законів у часі.

Згодом Німецьке цивільне уложення 1896 року (BGB, чинне з 1900 р.) систематизувало правові норми на засадах правової визначеності та добросовісності, успадкованих від римського права. Таким чином, у XIX ст. фундаментальні принципи, вироблені ще римським правом (рівність, свобода договору, обов'язковість виконання зобов'язань, справедливість покарання тощо), отримали законодавче закріплення у національних правових системах. Попри розвиток національного зако-

нодавства, спільне римське підґрунтя залишалося об'єднувчим чинником: кажучи словами Г. Бермана, західна правова традиція стала результатом синтезу римського права, канонічного права та правових ідей Реформації. Отже, романська правова спадщина, зафіксована в кодифікаціях Нового часу, забезпечила спільність базових принципів у країнах романо-германської правової сім'ї.

Вплив римського права зумовив формування єдиної платформи для правових систем континентальної Європи. Романо-германська (континентальна) правова сім'я характеризується спільністю основних принципів і понять, значною мірою запозичених з римського приватного та публічного права.

Наприклад, інститути і термінологія сучасного цивільного права (договір, власність, делікт, спадщина тощо) базуються на римському праві, але не менш важливими є засадничі ідеї, що пронизують ці інститути. Принцип автономії договору та його обов'язковості (*pacta sunt servanda*) – пряма спадщина римського *ius contractuum*, принцип винагородження за завдану шкоду – розвиток римської деліктної відповідальності, вимога діяти чесно та розумно – продовження доктрини *bona fides*. Рецепція римського права у різних країнах набувала своїх особливостей, проте всюди сприяла виробленню стабільних і передбачуваних правил поведінки. Загальні принципи права виступили своєрідним “генетичним кодом” континентальної правової сім'ї, який забезпечує її цілісність попри національні відмінності. Зазначені принципи виконують важливу функцію гармонізації законодавства: вони слугують критеріями оцінки правових норм та напрямками розвитку правової системи в цілому. Спільність фундаментальних принципів права стала чинником, що полегшує взаєморозуміння і взаємне визнання правових рішень між європейськими державами. Професор Козюбра М.І. відмітив що: «Переважна більшість принципів ... має своє коріння у римському праві й однаковою мірою використовується як у сім'ї загального, так і в сім'ї континентального права. До них, зокрема, належать принципи – складові законності, юридичної визначеності, рівності перед законом і судом, незалежності і безсторонності судів і суддів та багато інших...» [8, с. 156].

Для сучасної України дотримання та впровадження принципів європейського права має не тільки внутрішньодержавне, а й міжнародно-політичне значення. Після здобуття незалежності у 1991 р. українська правова система все більше орієнтується на європейські стандарти. У Конституції України закріплено, що в Україні визнається і діє принцип верховенства права (ст. 8 Конституції).

Згідно з рішенням Конституційний Суд України від 2 листопада 2004 року № 15-рп/2004 верховенство права – це панування права в суспільстві, яке вимагає від держави його втілення у правотворчу та правозастосовну діяльність, зокрема у закони, які за своїм змістом мають бути проникнуті передусім ідеями соціальної справедливості, свободи, рівності тощо. Верховенство права, за цим рішенням, «не обмежується лише законодавством як однією з його форм, а включає й інші соціальні регулятори, зокрема норми моралі, традиції, звичаї тощо, які легітимовані суспільством і зумовлені історично досягнутим культурним рівнем суспільства. Всі ці елементи права об'єднуються якістю, що відповідає ідеології справедливості, ідеї права, яка значною мірою дістала відображення в Конституції України» [9].

Принципи верховенства права, юридичної рівності, свободи та справедливості стали визначальними для розбудови правової держави. Зокрема, ці засади лежать в основі реформ правової системи, судоустрою та законодавства, які проводяться в рамках імплементації *Acquis communautaire* (правової спадщини ЄС). Європейський вибір України, закріплений у стратегічних документах та нещодавніх змінах до Конституції, передбачає гармонізацію національного права з правом Європейського Союзу. А це, в свою чергу, вимагає не лише технічного наближення норм, але й глибинного засвоєння спільних правових принципів, що панують у європейській традиції. Так, принцип верховенства права є ключовим критерієм оцінки реформ (зокрема, антикорупційних та судових) у процесі виконання Угоди про асоціацію між Україною та ЄС. Принцип справедливості та поваги до прав людини вимагає приведення діяльності правоохоронних органів і судів у відповідність до європейських стандартів. Принцип *pacta sunt servanda* зобов'язує Україну сумлінно виконувати міжнародні зобов'язання, взяті в рамках євроінтеграції, та забезпечувати виконання договорів на внутрішньому рівні на засадах добросовісності. Отже, утвердження в Україні засадничих принципів європейського права – це необхідна умова успішної євроінтеграції та сталого розвитку правової системи. Уніфікація та гармонізація законодавства на основі спільних принципів права сприяє формуванню спільного правового простору з ЄС, підвищує довіру

до української юрисдикції з боку іноземних інвесторів і партнерів, а також зміцнює захист прав і свобод громадян.

Висновки. Римське право стало історичним підґрунтям формування спільних принципів європейського (континентального) права. Протягом століть розвиток правових систем Європи відбувався на основі засад, успадкованих від римської правової традиції – верховенства права, рівності перед законом, справедливості, добросовісності, обов’язковості договорів та інших. Закріплення цих принципів у законодавствах різних країн забезпечило стабільність і передбачуваність правового регулювання, стало запорукою схожості правових систем романо-германської сім’ї. В сучасних умовах спільні принципи права відіграють роль інтеграційного механізму: вони полегшують гармонізацію і уніфікацію права в межах Європи, служать критерієм оцінки законодавчих змін і правозастосування. Для України врахування та впровадження фундаментальних принципів європейського права є важливою передумовою успішного продовження правових реформ і наближення до членства в ЄС. Правова гармонізація на основі спільних принципів сприятиме утвердженню верховенства права, ефективнішому захисту прав людини і громадянина, а також зміцненню довіри до національної правової системи як з боку суспільства, так і міжнародної спільноти. Таким чином, принципи права Європи, випробувані часом та історією, залишаються наріжним каменем правового розвитку і орієнтиром для українського права на шляху європейської інтеграції.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Колодій А.М. Принципи права України: Монографія. К: Юрінком Інтер, 1998. 208 с.
2. Головатий С.П. Верховенство права: від ідеї – до доктрини: монографія: у 2 т. Т. 1. К.: Фе-нікс, 2006. 712 с.
3. Берман Г.Дж. Право і революція. Формування західної традиції права. К: ІПІС, 2001. 560 с.
4. Задорожний Ю.А. Започаткування римським правом принципів права у країнах романо-германської правової сім’ї. *Право України*. 2010. № 3. С. 272 - 276.
5. Задорожний Ю.А. Основи римського приватного права: навч. посіб. Київ: Істина, 2012. 344 с.
6. Задорожня Г.В., Задорожний Ю.А. Принцип bona fides: від доктрини римського права до національного правосуддя. *Слово Національної школи суддів України*. 2023. № 1. С. 22–29.
7. Конвенція Організації Об’єднаних Націй про договори міжнародної купівлі-продажу товарів від 11 квітня 1980 року. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_003#Text.
8. Козюбра М.І. Принципи права: методологічні підходи до розуміння природи та класифікації в умовах сучасних глобалізаційних трансформацій. *Право України*. 2017. № 11. С. 142–164.
9. Рішення КСУ № 15-рп/2004 від 2 листопада 2004 року. URL: <http://www.ccu.gov.ua/uk/doccatalog/list?currDir=9851>.